

Eşikte Olma Hali...

Mekan salt mimari unsurları değil, bundan çok daha karmaşık, bir bütünlüğü; felsefi, sosyolojik, tarihsel, psikolojik, coğrafik, sosyo-ekonomik ve hatta metafizik gibi derinlikli konuları kapsar; soyut ve somutu birlikte barındırır, herhangi bir yer olduğu kadar hiçbir yerde olmayabilir. Mekanın fizikseliği kimi zaman abartılır; tasarımcı mekanı kendine ait hisseder, ona hükmetmeye çalışır. Bir yer temsili üzerinden ele alınan mekan, tasarlanan mekandır; fakat salt fiziksel ele alındığında üzülesi bir durum oluşturmaktadır. Yaşamın kutsal gücü ve yaşayanların ilahi özgürlüğü nerededir? Mekanı salt fiziki olana atfetmek, mekanı küçümsemek olmaz mı? Mekan algısı yaratan, eylemler ve anlamlar bütünü değil midir?

Mekanların anlamları, kendi fiziksel kurguları ve etkinliklere dayansa da tam olarak onlara değil, insanın amaç ve deneyimlerine bağlıdır.¹ Lefebvre'nin mekanı ise çok daha kararlı ve anlamlıdır; mekanda üç kurucu ya da biçimlendirici anı -tasarlanan\fiziksel, algılanan\zihinsel ve yaşanan\toplumsal- aracılığıyla diyalektik olarak üretilir.² Tasarlanan, algılanan ve yaşanan mekanı; mekansal pratik, mekan temsilleri ve temsil mekanları olarak bağlayarak; bireysel ve toplumsal her durumda eyleyici ve yapıcı şekle büründürür. Artık mekan yalnız görünen değil çok daha fazlasıdır, içinde her türlü barındırır; ruhun toplumsalla kucaklaşması, tüm algıların algılayanlarla olan soyut anlaşmasıdır. Anlaşılması gereken holistik olan bu mekânın yine holistik olarak ele alınması gerekliliğidir. Anlaşılır olma durumu bütüncül görebilmekle sağlanır; böylece oluşturulan mekanı anlamak ve anlamlandırmak çok daha kolay olacaktır.

Foucault, çevrenin insan davranışlarını belirlediğini savunurken, mekan parçalarının güç ilişkilerinde oynadığı rolü gösterir ve yönetimin aşırılışmasının yönetimi olanaksızlaştırdığından bahseder, gücün herhangi bir tatbikatında mekânın önemini kanıtlamaya çalışır. Bir röportajında; geçmişte ya da şimdi kurtuluşun veya direnmenin gücü olan herhangi bir özel mimari proje bulabiliyor musunuz sorusuna şöyle yanıt verir: "Bana bir şeyin kurtuluş düzenine, diğerinin baskı düzenine ait olduğunu söylemek olanaklı görünmüyor... Özgürlük bir pratiktir. Her zaman bazı baskıları değiştirmeyi, gevşetmeyi ya da kaldırmayı amaçlayan projeler olabilir de hiçbirinin varlığı, özgürlüğün projenin kendisi ile sağlanabileceğinin güvencesi olamaz... Özgürlüğün güvencesi özgürlüktür... Eğer birisi özgürlüğün etkin bir biçimde kullanıldığı bir yer bulacak olursa- ve belki öyle yerler vardır- bunun nesnelere düzenlenmesi ile değil de, özgürlüğün kullanılması ile sağlandığını görecektir..."³

Düşüncenin özgürleştirici niyetinin mekana yansısıyla bugünlerde çokça karşılaşıyoruz. Algılanan, sanılan, tasarlanan, fiziksel ya da sanal mekan, artık mekana yansıyan bir arada olmanın özgürlüğüdür. Dışımızdaki mekan şeyleri yansıtırken, varlığı içimizde ve her yerde olan ruhsal mekan bu dış mekanı sıkı sıkı sarar, bir eyleyicilik oluşturur. Mekan eylemi çağırır, eylem ise mekanı özgürleştirir. Bu sayede mekanda özgürlüğü kullanmış ve mekanı özgür kılmış oluruz. Foucault "mimarın özgürleştirici niyetleri ile halkın özgürlüklerini kullanmaktaki reel pratikleri çakıştığına olumlu etkiler yaratılabilir ve yaratılmaktadır"⁴ derken yine birlikten bahseder; beraber düşünebilme gücünün özgürleştirici tarafını vurgular.

Bütüncül mekan mutlak iyiyi, saf olanın iyisini getirirken; iç ve dış mekan ayırımına maruz kalınır. Kelimeler bizimle oynar ve kimi zaman anlamları istenilenden çok daha farklı, belki de ürkütücü yerlere çekilebilir. Dışarı ve içeri bir gel git diyalektiği oluştururken bu diyalektiğin apaçık geometrisi, onu eğretileme alanlarına taşır taşımaz tikanıp kalmamıza neden olur.⁵ Jean Hyppolite, dışarının ve içeriğinin bir ilk söylencesinden söz ederken; dışarının ve içeriğinin oluşum söylencesi bu iki terimin bozulması üstüne oturur ve bu iki terimin taşıdığı biçimsel karşıtlıkla ortaya çıkan şeyin, daha ötede bozulmaya ve çatışmaya dönüştüğünü ifade eder.⁶ Mekan daha varlıkla buluşmadan bölünmüş hissettirilir, dahası bunu yapan salt kelimedir, daha başında kendi kendini çatışmaya götürür.

Bireyler bir nesne, bir yer ya da şey için dil bilgisindeki iyelik zamirlerini -benim, senin, onun, bizim, sizin, onların- çokça kullanır olmaya başladığında, tamda bu noktada çatışma ortaya çıkar. Bahsedilen bir kentsel mekan ise bu zamirlerin kullanımı hiç de anlaşılabilir değildir. Kentsel mekan kamusal olana aittir, biz ya da siz ayrımı gözetilemez. Kelimeler; anlatım daha farkında olmadan kendi istediğini algıya dayatır ve çatışmaları doğurur. Berisi ve ötesi içerinin ve dışarının diyalektiğini derinden derine yineler... Burada olan ile orada olanın diyalektiği, mutlaklık düzeyine yükseltilir. Bu zavallı yer belirteçlerine, tam bir denetleme altında tutulamayan varıksal belirleme güçleri yüklenir.⁷ Mekanı anlamlandırabilmenin tek yolu bütünü görebilmektir, bazı şeyler için bazı şeyleri bölmek hiçbir fayda sağlamayacağı gibi mutlak kötülüğü getirir. Richard Sennet: “hariç tutma, aynılık ve nostaljiye dayanan yer oluşturma, sosyal olarak zehirleyici ve fiziksel olarak yararsızdır”⁸ der ve yer oluşturmada daha fazla çeşitlilik, yoğunluk ve kişisel olmayan insan ilişkileri arar.

Egemenlik sınırının, içeridekiler ile dışarıdakiler arasındaki ayrım ile insanların gruplar oluşturduğunu ve birbirlerini tanımladığı öne sürülerek, sakinlerinin davranışlarını belirleyen ve şekillendiren ayrılmış sosyal çevrenin gelişimi için sıklıkla esas oluşturduğu iddia edilir.⁹ Tanımlamadaki “ayrılmış sosyal çevre” her şeyi ele vermektedir; sosyal olanla ayrılmış olan nasıl birlikte hareket edebilir ki? Sosyallik birlikteliği gerektirmez mi? Elbette kimsenin değildir hata(?) iyelik zamirlerindedir belkide... Mekanı sahiplenmek, yerin ruhunu algılayıp kavrayabilmekle ilintilidir. Özellikle sembolik mekanların algıdaki yeri çok daha güçlü ve ben merkezçiliğe açıktır; ancak birlikteliğin çok daha kuvvetli olduğu aşıkardır. Sembolik bir mekan ve farklılıkların kesişme alanı olarak İstanbul, Gezi parkı ben merkezçiliği yıkmış, bütünlükle uzlaşmıştır. Öyle ki zamanla çatışanında mekanda yürüdüğü görülür ve mekanın bütüncüllüğü yine kendini gösterir, çünkü unutulmaması gereken; yürümekte bir eylemdir!

Mekan elbette onu üreten politik ve ekonomik süreçlerden bağımsız değildir ve fakat sosyal ilişkileri oluşturan kentsel günlük yaşam pratikleri sayesinde algısal ve toplumsal boyutuna kavuşur. Tasarımcı mekanı bütünsel olarak; yaşamsal ve algısal tüm yönleriyle ele aldığıda mekan huzura kavuşacaktır. Ancak böyle bir mekan da uzlaşımından söz edilebilir, edilebilmelidir. Bir bütüncül yaşam için İstanbul da, Gezi parkıyla başlayan süreçte yaşananlardan öğrenilen o ki; uzlaşmazların uzlaştığı, çözümsüz görülenlerin çözümlenebildiği bir mekan olabilir, oldurulabilir. Çok yönlü düşünme tam da bu noktada devreye girerek; anlamlandıramadıklarımızı anlamlı kılmaktadır.

“Gezi” için ne Prost planında,¹⁰ ne öncesinde ne de sonrasında bu durum öngörülmemiştir; ancak kamusalın ev sahipleri bunu gerçekleştirdi. Jacobs; insanları caddelerde toplamanın hareket ve canlılık getirdiğinden söz ederek: “Biz hayali bir şekilde, onu şehrin sanat formu olarak adlandırabiliriz ve bireysel dansçılar ve grupların mucizevî bir biçimde birbirlerini tamamlayan ve bir düzen yaratan ayrı bölümleri olan karmakarışık bir dansa benzetebiliriz”¹¹ demektedir. Bulunma, yürüme, katılma, kalabalıkta var olma deneyimi ve eyleminin çeşitliliği ile başlayan süreçte “Gezi” yaşama gücüne kavuşmuş; dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, mekanın salt fizikselliğini değil, tüm boyutlarıyla bütünü etkilemiş ve “Gezi”yi bir bütüncül mekana, bir kamusal eşığe dönüştürmüştür. Artık “Gezi” benim olma senin olma hali değil, bir “eşikte olma halidir”. Eşik; farklılıkların kesişme mekanıdır, hep var olan iç ile dışı bağlayan bir ara mekan oluşturur, birleştiricidir. Herhangi bir yere teğettir, içinde ya da dışında olmayan ancak bütünü saran bir haldir. Eşik, insanlık tarihi boyunca geniş anlamda dünya ve evrenin ilk girişi olarak algılanmıştır. Bu anlatımla dünya ile evreni ayıran bir sınır olarak düşünülebilir; ancak evrenin dünyayı da kapsadığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda Gezi’nin de evrenselliğe kucak açması oldukça mümkündür.

İç ile dış arasındaki ilişki eşikte en uç seviyeye ulaşır. İç ve dış, açık ve kapalılık olabileceği gibi izlenen ile izleyici ve yahut uzlaşan ile çatışan arasındaki durumu da anlatır. Eşik çağrışım yapar, bir maceranın başlangıcına yönelik bir metafor olarak kullanılabilir, çevre ile olan ilişkisinin üzerinde de kontrol sahibidir. “Kapı” ya atfedilen rolünde de eşik iç ile dışı bağlar ve bir çok uygarlıkta kutsal kabul edilir. Bachelard; “kapının içinde küçük bir eşik tanrısının gizlendiğini neden duyumsamayalım?

Eşiğe kutsallık kazandırmak için ille de çok uzak bir geçmişe mi dönmemiz gerekir?"¹² diye sorgular ve yine Porphurios "her eşik kutsal bir nesnedir"¹³ diyerek eşiğe iltifatlarını bildirir.

Farkındalığın kucaklanabildiği her mekan kendi eşiği olma halindedir; Kızılay'da bir eşiktir, Konak meydanı da... Gezi parkı, artık tüm eşik olma halindeki mekanları kapsayıp, bütününü anlatmaktadır. "Her yer Taksim..." diyen kamusalın ev sahibinin mekanla kurduğu bu bağ, mekanın eşik olma halini kendiliğinden açıklamıyor mu? Gezi parkı insanları da artık bir eşiktir, eşikte olma halindedir. Artık gün eşikte olma günüdür; tüm eşik insanları ile birlikte olma, güçlenen mekanlar ve yeşeren fidanlar ile eşik mekanlarında buluşma günüdür... Ezop¹⁴'un Güneş'in Rüzgar ile olan masalında olduğu gibi...;

...Rüzgar ve Güneş kimin daha güçlü olduğunu tartışıyorlarmış. Rüzgar; ben daha güçlü olduğumu kanıtlayacağım. Şu karşıdaki paltolu yaşlı adamı görüyor musun? Paltosunu senden daha hızlı çıkaracağıma bahse girerim demiş. Güneş bir bulutun arkasına çekilmiş ve rüzgar kasırga şiddetinde esmeye başlamış. O kuvvetle estikçe ihtiyar adam paltosuna daha sıkı sarılıyormuş. Sonunda rüzgar pes edip durmuş. Güneş bulutların arkasından çıkıp yaşlı adama nazikçe gülümsemiş. Çok geçmeden adam alnındaki teri silip paltosunu çıkarmış. Sonra, rüzgara dönmüş "nazik ve dostça davranışın, şiddet ve güç gösterisinden daha etkili olduğunu" söylemiş...

İstanbul... Ah Şehr-i İstanbul! Bugünlerde nerelerdesin, kimlerlesin, kimsin? Hangi masalın neresindedin?? Biraz savrulan, biraz burkulan, kolayca anlaşılabilir olmayan; ancak inançla güneşi bekleyen.../misin?...

KAYNAKÇA

- Lefebvre, Henry, 1996, The Production of Space, (çev.) Nicholson-Smith, Blackwell, Oxford, ss. 33-41
Relph, Edward, 1976, Mekan ve Mekansızlık, ss.47
Röportaj: Michel Foucault- Paul Rabinow, Michel Foucault ile Söyleşi: Mekan, Bilgi, Erk, 1984, Mimarlık Dergisi 84/7-8,(çev.) Mehmet Adam, ss.12-17
Bachelard,Gaston, 1994, The Poetics of Space, (çev.) Aykut Derman,Kesit Yayıncılık,İstanbul, ss. 225-236
Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-Spatial Process ,Dec 1996
Jacobs, Jane, 2011, The Death and Life of Great American Cities , (çev.) Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul.

NOTLAR

1. Relph, 1976, ss. 47 Mekan ve Mekansızlık (1976) adlı çalışması fenomenoloji ile psikolojik ve deneyimlenen mekan algısı üzerine odaklanan ilk çalışmalardan biriydi.
2. Lefebvre, H., 1996, ss. 33
3. Foucault'nun bu söyleşisinin tamamını ve 20.yy'ın önemli düşünürlerinin mimarlık ile ilgili düşüncelerini okumak için bkz. Leach,Neil, 2002, (der.) Rethinking Architecture, London: Routledge
4. Röportaj: Michel Foucault- Paul Rabinow
5. Bachelard,G., 1994, ss. 225
6. Bachelard,G., 1994, ss. 226
7. Bachelard,G., 1994, ss. 226
8. Sennet,1995, ss.15
9. Knox and Pinch, 2000, ss. 8-9
10. Prost planı: Henry Prost'un hazırlamış olduğu İstanbul'un ilk nazım imar planı.
11. Jacobs ,1961.
12. Bachelard,G., 1994, ss. 236
13. Bachelard,G., 1994, ss. 236
14. Ezop: çocuk masalları yazarı yazarak günlük yaşama da yermeler yapar.